

بررسی و تحلیل تزئینات (گره چینی) به کار رفته در بناهای شهر تاریخی ماسوله،

نمونه موردی: محله کشه سر علیا

تاریخ دریافت: ۹۲/۳/۲۹
تاریخ پذیرش نهایی: ۹۲/۵/۱۱

سعید حسن پور لمر*

چکیده

گره چینی ایرانی یکی از رشته‌ها و حروف سنتی است که به نقوش هندسی تکیه دارد و بیننده در اولین برخورد با این هنر، ناخود آگاه تحت تأثیر نظم آن قرار می‌گیرد. طرح‌های هندسی، که منشاء هنر گره چینی هستند، معمولاً شامل یک شمسه چند ضلعی در وسط بوده و چند شکل هندسی دیگر در اطراف به نحوی ترسیم شده تا بتوانند فضا را پر نمایند. گره چینی صرفاً به منزله یک تزئین خاص و یا بیان احساس هنرمند نیست، بلکه هدف از ساخت آثار هنری گره چینی از جانب هنرمندان سنتی دو چیز بوده است؛ حرکت بر اساس معرفت خود آن‌ها و هدایت دیگران به سوی این معرفت. هنگامی که یک بیننده به آثار گره چینی می‌نگرد در ابتدا تحت تأثیر زیبایی و به خصوص نظم آن قرار می‌گیرد ولی پس از تأمل بیشتر در آن به سمت معانی عرفانی خواهد رفت. در پژوهش حاضر تلاش شده است تا تزئینات به کار رفته (گره چینی) در محله کشه سر علیا ماسوله دسته‌بندی شود. همچنین عوامل تأثیرگذار بر تزئینات نیز مورد بررسی قرار گرفته شده‌اند. نتایج حاصل از تحقیق نشان می‌دهد که ۱۳ نوع الگو گره چینی وجود دارد و بیشترین الگو مورد استفاده در تزئینات، الگوی هشت و چهار می‌باشد. همچنین نتایج نشان دهنده آن است که چهار قسمت اصلی تشکیل دهنده گره چینی‌های ماسوله، از عناصر فرهنگی، مذهبی و طبیعی الگو گرفته است. چهار الگو مشترک گره چینی‌های شهر ماسوله عبارتند از: شمسه (خورشید)، گل هشتپر (نماد چرخه طبیعت)، چلیپا (نماد چهار عنصر اصلی، هستی) و دایره (نماد جاودانگی، البته دایره در این طرح نماد درخت و طبیعت می‌باشد). روش پژوهش بر مبنای میدانی و مشاهده مستقیم از بناها، بصورت مطالعه پیمایشی بوده است. در بررسی تزئینات (گره چینی)، از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است.

واژگان کلیدی: گره چینی، شهر تاریخی ماسوله، استان گیلان، تزئینات، معماری اسلامی.

مقدمه

هنرهای مرتبط با معماری که امروزه به همه آن‌ها تزئینات گفته می‌شود، نقش بسیار مهم و سهم به‌سزایی در هویت بخشی معماری دارند. تزئینات، دارای اصول و ضوابط خاصی هستند. که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: هماهنگی بین طرح، نقش و رنگ، نحوه ارتباط تزئینات با سطوح مختلف و فضا‌های داخلی و خارجی، کیفیت مواد و مصالح کاربردی به همراه اجرای دقیق، اهمیت و ارزش عناصر تزئینی در کوچکترین و بزرگترین جزء (چه نقش‌یه گنبد باشد و چه یک کوبه در، هر دو به یک اندازه مهم اند)، میزان کیفیت، پختگی و خلاقیت طراحان و استادان (Makinejad, 2009, p. 4). تزئینات در هنرهای اسلامی به طور کلی به سه قسم گیاهی، هندسی و کتیبه‌ای قابل تقسیم است. تزئینات هندسی را در ایران گره چینی یا گره‌سازی می‌نامند و معمولاً ترکیبی است از شمسه‌ها و قطعات چند ضلعی که در ترکیبی موزون با یکدیگر قرار گرفته‌اند. معمولاً خاستگاه تزئینات هندسی را در معماری اسلامی شمال و شمال غرب ایران و توران (آسیای مرکزی) در قرن چهارم هجری قمری می‌دانند و معتقدند از آنجا به غرب رفته است (Mohamadianmansoor & Faramarzi, 2012, p. 70). گره چینی به طور کلی عبارت از؛ قرار دادن قطعات گره در یک ترکیب هماهنگ و زیبا می‌باشد. به همین جهت هنر گره‌سازی علاوه بر معماری در اغلب هنرهای دستی و سنتی ایران بمانند سنگ تراشی، درودگری، منبت‌کاری، خاتم‌کاری، فلزکاری، قلم‌کاری روی فلز، سفالکاری، قالی‌بافی، قلمکاری روی انواع پارچه، صحافی و غیره کاربرد دارد. گره چینی ایرانی یکی از رشته‌ها و حروف سنتی است که به نقوش هندسی تکیه دارد و بیننده در اولین برخورد با این هنر، ناخودآگاه تحت تأثیر نظم آن قرار می‌گیرد. بنابراین اولین ویژگی‌اش همان نظم هندسی و تعادل آن است. البته خود چوب به عنوان ماده اصلی به کار رفته در ساخت گره چینی، تقریباً یکرنگ است. اما نور به هنگام برخورد با آثار گره چینی چنان منظم پراکنده می‌شود که پس از ورود نور به داخل فضا، موجب به وجود آمدن فضایی معنوی می‌شود. اگر چه هنر گره چینی ایرانی معمولاً در درپ و پنجره‌ها به کار می‌رود ولی آنچه مسلم است هدف اصلی تزئین نبوده است. در هنر گره چینی ایرانی، قطعاتی عمدتاً از چوب و گاهی شیشه و عاج را بر اساس یک طرح هندسی تعریف شده به هم وصل می‌نمایند. در برخی از تیپ‌های این هنر، قطعات کاملاً منسجم بوده و نور و هوا از آن عبور نمی‌کند در حالی که در برخی تیپ‌های قطعات به نحوی کنار هم قرار می‌گیرند تا نور بتواند از آن عبور کرده و محیط داخل ساختمان را روشن کند (Kiyanmehr & Khazaei, 2006, p. 26). شهر تاریخی ماسوله یکی از نمونه‌هایی است که در آن شاهد استفاده از گره چینی در باز شوها می‌باشیم. در این پژوهش به جهت یافتن و دسته‌بندی الگوهای گره چینی در پنجره‌ها در قدیمی‌ترین محله ماسوله که به کشه سر علیا معروف است، مورد بررسی قرار می‌گیرد. همچنین نظر به ثبت جهانی شهر تاریخی ماسوله در یونسکو و خلاء نسبی علمی-پژوهشی در این زمینه، گونه‌بندی گره چینی در شهر تاریخی ماسوله ضرورت پرداختن به این موضوع شد. در این مطالعه، روش میدانی، توصیفی، کتابخانه‌ای می‌باشد. در این راستا تمام خانه‌ها و بناهای موجود در محله کشه سر علیا که دارای تزئینات گره چینی می‌باشد، مورد بررسی قرار گرفته است. لازم به ذکر است خانه‌هایی که فاقد گره چینی بوده از جامعه آماری کنار گذاشته و ۲۰ نمونه از خانه‌های موجود به صورت موردی مطالعه و اطلاعات گره چینی بنا استخراج شده است و همچنین بر نحوه و اثر گذاری اعتقادات فرهنگی و اجتماعی گره چینی در پیدایش برخی از گره چینی‌های موجود در محله کشه سر علیا اشاره می‌شود. نتایج حاصل شده از تحقیق در نمودارها و جداول فوق ارائه شده است.

۱. شهر تاریخی ماسوله

شهرستان فومن با مساحتی معادل ۷۷۷/۹ کیلومتر مربع در ناحیه غربی استان گیلان واقع شده و از دو بخش جغرافیایی: جلگه‌ای و کوهستانی تشکیل شده است. شهرستان مزبور از سمت شمال به شهرستان صومعه سرا، از سمت جنوب به استان زنجان، از سمت شرق به شهرستان رشت و از سمت غرب با استان اردبیل (شهرستان خلخال) هم مرز بوده و از نظر تقسیمات سیاسی اداری نیز دارای دو شهر به نام‌های: فومن و ماسوله، دو بخش به نام‌های: فومن و ماسوله می‌باشد (Pandi, 2009, p. 21). در حدود هشتصد تا هزار سال پیش، عده‌ای از خراسان و کردستان و آذربایجان به دلایل نامعلومی به منطقه ماسوله کوچ کرده‌اند. برخی از مردمان محلی نیز از منطقه‌ای به نام کهنه ماسوله واقع در ۱۰ کیلومتری شمال غرب این شهر همراه این افراد شده و ماسوله امروزی را شکل داده‌اند (Cultural heritage of Masou- (Ieh, 2007, p. 11). ماسوله منطقه‌ای است کوهستانی که در جنوب غربی فومن قرار گرفته و از شمال غربی به ماسال، از مغرب به خلخال، از جنوب به پشت کوه خمسه و از دیگر جهات به فومن محدود است (Hyacinth Louis, 2012, p. 211). هرچند عمر بناها و منازل موجود ماسوله از دوره زندیه، قاجاریه و پهلوی قدیمی‌تر نیست، اما به نظر می‌رسد که روستای فعلی تداوم سنت معماری روستای ایران در دوره ساسانی باشد (Eslah Arbani, 2005, p. 548).

محله‌های ماسوله که امروز بیش از ۳۵۰ باب خانه و مغازه را در خود جای داده و اغلب دارای مسجد نیز می‌باشد می‌توان در پنج محله بزرگ و شش محله کوچک مشخص نمود که عبارتند از محله مسجدبزرگ: که بزرگترین محله ماسوله می‌باشد. محله خانه‌بر: این محله در سمت شمال شرقی و شرق بازار ماسوله قرار دارد محله کشه سر: دارای دو بخش کشه سر علیا

(بالا) و کشه سرسفلی (پایین) می باشد. اسد محله که در شمال غربی بازار ماسوله قرار گرفته است و محله ریحانه بر: این محله در غرب و جنوب غربی بازار ماسوله قرار گرفته است (Sattari Sarebangholi & Hasanpour Loumer, 2015, p. 57) پس از بررسی میدانی در شهر تاریخی، تزئینات گره چینی محله کشه سر علیا مورد بررسی قرار گرفت. محله کشه سر علیا در دورترین قسمت از بافت بازار و مسیر اصلی (خیابان) قرار گرفته است و در نتیجه کمترین دخل و تصرف انسان در بافت معماری اعمال شده است. نوشتار حاضر کوشیده است تا الگوی مشخصی را در این طرح از گره چینی ها ارائه دهد.

۲. گره چینی (پنجره های مشبک)

می توان گفت، سطح گره چینی یا مشبک از فضای پر و خالی تشکیل شده باشد، به نوعی که از یک سو بتوان سوی دیگر آن را دید، گره چینی یا شبک نامیده می شود (Tehrani, 2007, p. 54). پنجره معمولا برای دادن نور، جریان هوا و رویت مناظر بیرون بدون برهم زدن خلوت اهل خانه است. در مناطقی که نور خورشید وجود دارد، پنجره باید متناسب با شدت نور ساخته شود. پنجره های مشبک تعادلی بین نور خارج و داخل ایجاد می کند (Nematgorgani, 2002, p. 319).

۲-۱- کلیات قاب های پنجره های چوبی

کلیات قاب های پنجره های چوبی سه نوع است:

- ۱- با قاب مستطیل
- ۲- با قاب قوس تیزه دار
- ۳- با قاب قوس تیزدار بلند (Vafi, 2002, p. 140).

جدول ۱: معرفی اجمالی شهر تاریخی ماسوله

شکل ۱: سیمای کلی از شهرک تاریخی ماسوله	شکل ۲: تقسیم بندی محلات در شهرک تاریخی ماسوله	شکل ۳: طرح جامع شهرک تاریخی ماسوله	شکل ۴: شکل هوایی از شهرک تاریخی ماسوله

(Hasanpour loumer, 2014, p. 67)

جدول ۲: عناصر تشکیل دهنده گره

شکل ۵: پنجره گره سازی و قسمت های تشکیل دهنده آن	قطعه در گره بیشتر عامل ایستایی گره است و آن خود به دلیل داشتن کام و زبانه ای است که باعث اتصال قطعات به لقط یا آلت به آلت در گره می شود، قطعه های مورد استفاده در گره به دو دسته مهم تقسیم بندی می شوند: قطعه اصلی و قطعه تبعی (تابع) (Amraei, 2012, pp 70-71).	قطعه
	قطعه اصلی که در عرف درودگری به کلاف نیز موسوم است می تواند به صورت چند ضلعی، دایره یا منحنی و یا به صورت محیطی (خارج گره) و یا به صورت محاطی (داخل گره) واقع شود.	قطعه اصلی
	قطعه تبعی به دو دسته قطعه کبیر (بزرگ) و قطعه صغیر (کوچک) تقسیم می شوند.	قطعه تبعی
	در اصطلاح گره سازان به استخوان بندی معروف اند و به آنها تیره نیز گفته می شود.	قطعه کبیر
	به قطعه های کوچکی گفته می شود که در میان و اطراف قطعه بزرگ برای ساخت شبکه ها یا اجرای طرح مورد نظر به کار می روند.	قطعه صغیر
نقوش یا اشکال به وجود آمده از کنار هم چیدن قطعه ها را لقط گویند.		لقط

۲-۲- گونه شناسی گره چینی

۲-۲-۱- **گره سازی در معماری:** گره سازی در معماری به ترتیب در آجر کاری، گچ بری، کاشی پزی، کاشی زیر رنگی، هفت رنگی، سفال سازی، کاشی و آجر، معرق کاری، حکاکی بر سنگ، آینه کاری و نقاشی از قدیم کار برد داشته است.

۲-۲-۲- **گره سازی در چوب:** گره سازی در چوب به دو شیوه منبت کاری و مشبک کاری معمول است. از گره های معمول در معماری، در منبت کاری نیز استفاده می شود. ولی انواع گره های معمول در مشبک کاری، اصول و ضوابط خاص خود را دارد و با انواع گره های بنایی متفاوت است. به همین جهت این گروه گره ها به گره های درودگران موسوم است.

۲-۲-۳- **گره در دیگر هنرهای تزئینی:** خاتم کاری، این هنر از هنرهای بسیار ظریف دستی و سنتی ایران است. استادان این هنر، تاریخ پیدایش هنر خاتم کاری در ایران را اوایل قرن هشتم هجری می دانند (Zomarshidi, 1986, pp. 35-38).

۲-۲-۴- **گره سازی ساده:** گره سازی ساده از برش چوب های سازنده آلات گره بر حسب نقشه و طرح و سپس با ایجاد اتصالات بین آن ها (فاق و زبانه، کام و زبانه و غیره) به وجود می آید.

۲-۲-۵- **گره سازی ترکیبی:** گره سازی ترکیبی، همانطور که از نام آن پیداست از ترکیب قطعات با عوامل دیگری چون لقط می تواند از شیشه، ورق های شفاف (فایبر گلاس)، ورق های فلزی (گالوانیزه) و چوب ساخته شود. گره های ترکیبی به دو گروه اصلی تقسیم می شوند: گره های مضاعف و گره های مطبق.

۲-۲-۵-۱- **گره مضاعف:** چنانچه قطعات یا لقط ها و قطعه گره در گره سازی، همجنس بوده و با هم وحدت بلاواسطه داشته باشند، گره را مضاعف می خوانند.

۲-۲-۵-۲- **گره های مطبق:** در صورتی که قطعات و لقاط به واسطه عوامل دیگری به هم متصل شده باشند، گره سازی را مطبق گویند.

جدول ۳: گونه شناسی گره چینی

گره های مطبق	گره مضاعف	گره سازی ساده	گره در دیگر هنرهای تزئینی	گره سازی در چوب	گره سازی در معماری

۳. روش ترسیم گره

ترسیم گره ممکن است به چندین طریق انجام گیرد و چون تعداد گره ها بالغ بر هزاران نوع می شود، بنابراین برای ترسیم همه گره ها به رعایت دستور العمل ها و ضوابط متعددی نیاز است. برای پرهیز از این پیچیدگی بهتر است که جهت ترسیم هر گره، روش تبدیل واحد به واحد به کار برده شود. تبدیل واحد به واحد: برای استفاده از ۱،۴ جزء و تبدیل آن به اندازه های دلخواه دیگر از تناسب گرفتن استفاده می شود.

جدول ۴: طرز ترسیم گره سردمان سلی

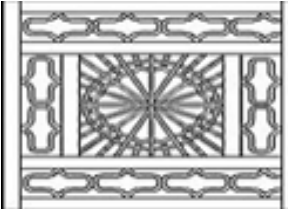

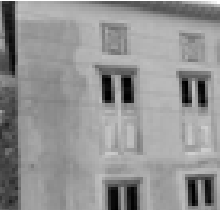
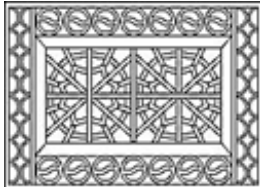

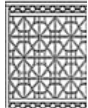

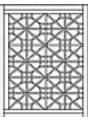
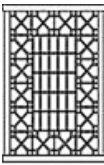
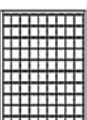

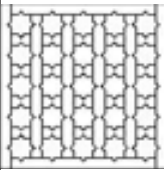
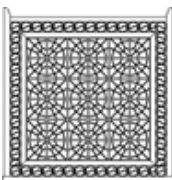

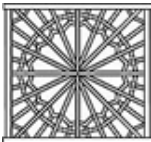
شکل ۶: نحوه ترسیم گره سردمان سلی	۱- زمینه در ابعاد $9/4$ واحد اختیاری بصورت مربع ترسیم می شود و مربع بزرگ زمینه نیز بوسیله خطوط عمودی و افقی $D_1 C_3$ و $D_2 C_2$ به چهار قسمت تقسیم می شود. ۲- از نقطه B_3 خط $B_2 B_3$ طبق اندازه و واحد معلوم خط افقی تا نقطه B_2 رسم کرده. ۳- از نقطه A_3 خط $A_2 A_3$ طبق اندازه و واحد معلوم خط عمودی تا نقطه A_2 رسم می کنیم. ۴- از نقطه B_2 خط $B_1 B_2$ تحت زاویه 45 درجه طوری رسم کرده که خط $C_3 D_1$ را در $1,4$ اندازه قطع کنند. ۵- از نقطه A_2 خط $A_1 A_2$ تحت زاویه 45 درجه، طوری رسم کرده که خط $C_2 D_2$ را در $1,4$ اندازه قطع کنند. ۶- به این صورت در زمینه های دیگر خطوط اصلی رسم می شوند.

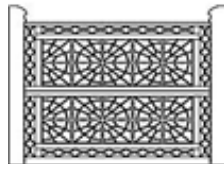

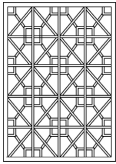
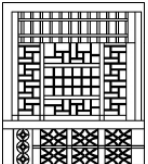

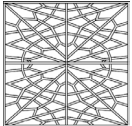
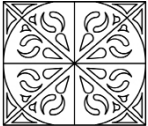

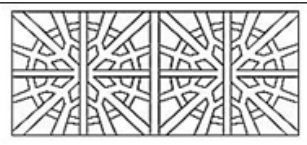
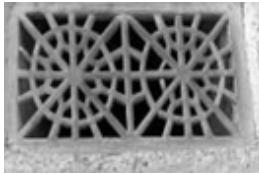

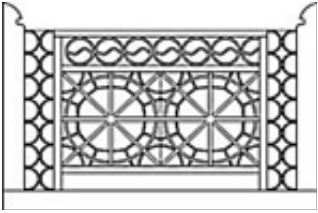

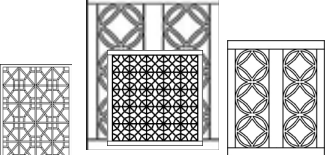

۴. معرفی نمونه های گره چینی در شهر تاریخی ماسوله

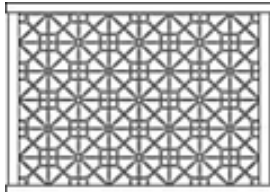

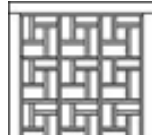
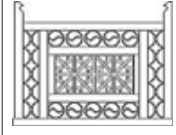

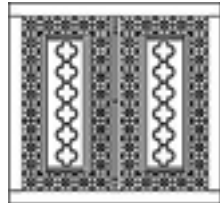

بررسی نمونه های گره چینی، محله کشه سر علیا را می توان در قالب جدول ۵ نشان داد. در این جدول انواع گره چینی های به کار رفته در پنجره های محله کشه سرعلیا، مورد بررسی قرار گرفته است.

جدول ۵: معرفی بناها و تزئینات گره چینی در محله کشه سر علیا (ماسوله)

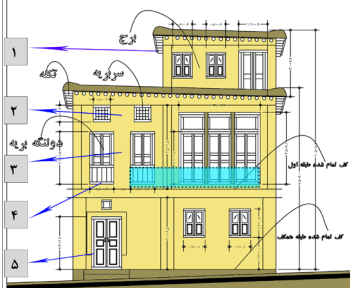
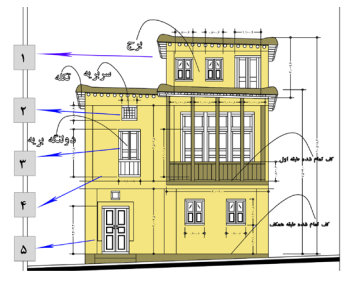
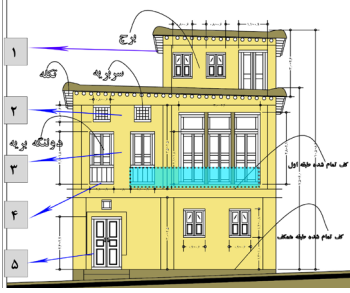
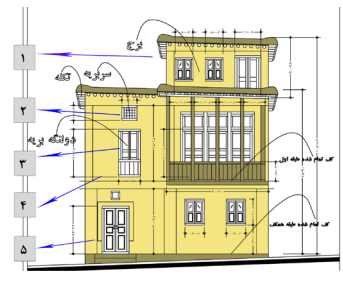
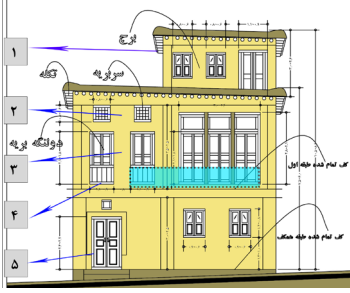
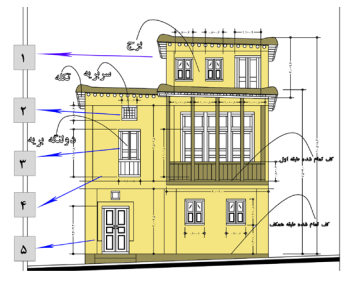
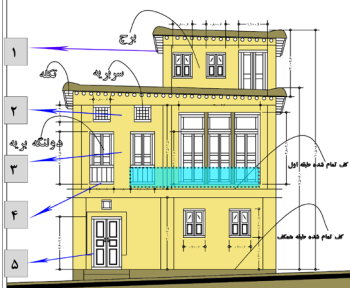
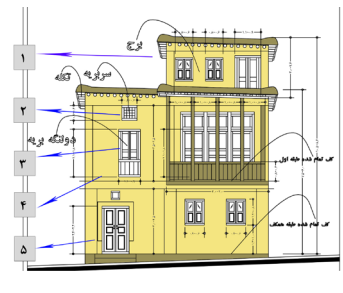
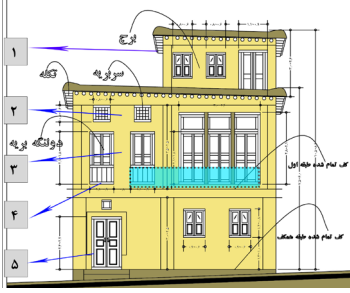
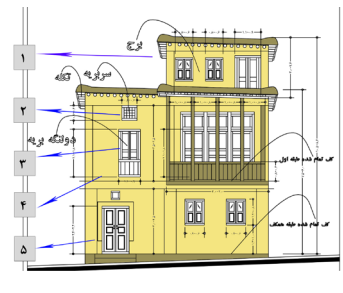
شماره	شکل بنا	شکل تزئینات	نوع تزئینات بکاررفته در بنا	نوع گره
۱				هشت و چهار
۲				شمسه هشت
۳			B	گل هشت پر
			A	مربع ساده
۴				شمسه هشت

شمسه دوازده							۵
شمسه هشت							۶
A	شمسه هشت	A	B	C			۷
B	هشت و چهار						
C	گل دوازده پر						
A	هشت و چهار	A	B	C			۸
B	هشت مربع						
C	مربع ساده						
A	هشت و چهار	A	B				۹
B	هشت چهارلنگه						
شمسه هشت							۱۰
A	شمسه دوازده	A	B				۱۱
B	شمسه دوازده						

	شمسه هشت				۱۲		
A	هشت و چهار	A	B			۱۳	
B	پیلی						
A	هشت و چهار	A	B			۱۴	
B	رومی						
	گل هشت پر				۱۵		
	شمسه هشت				۱۶		
	شمسه هشت				۱۷		
A	هشت و چهار	A	B	C			۱۸
B	لوزی دایره						
C	لوزی دایره						
	دایره لوزی				۱۹		

هشت و چهار				۲۰	
A پیلی	A	B			۲۱
B هشت و چهار					
چهار شمشه دار				۲۲	

جدول ۶: معرفی اجزای تشکیل دهنده نما و اجزاء خانه های سنتی ماسوله (محله کشه سر علیا)

شماره	نام رایج	نام محلی	شکل ۸: اجزاء تشکیل دهنده نمای ساختمان سنتی محله کشه سر علیا (تراس بدون نرده)	شکل ۷: اجزاء تشکیل دهنده نمای ساختمان سنتی محله کشه سر علیا (تراس با نرده)
۱	خر پشته	بُرج		
۲	پنجره کوچک (پنجره بالایی)	سَر بَرِیَه		
۳	پنجره دو لنگه	دو لنگه بَرِیَه		
۴	طبقه بالا (تابستان نشین)	کفء طَبَقَه		
۵	طبقه پایین (زمستان نشین)	چیرین طَبَقَه		

۵. پنجره های چوبی بکار رفته در ماسوله

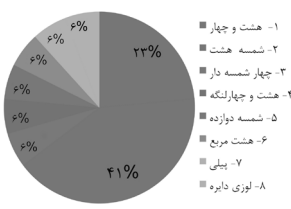
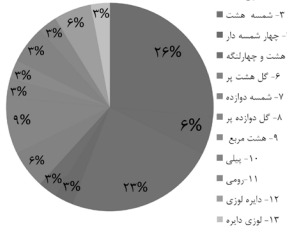
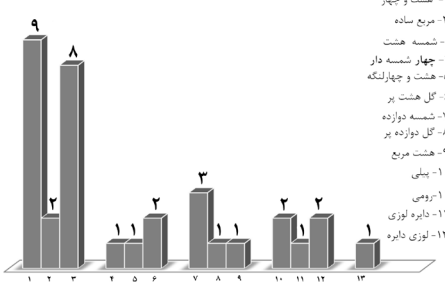
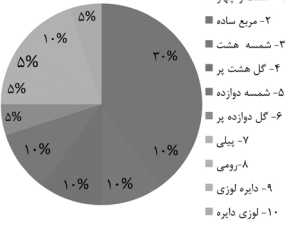
به طور کلی پنجره های چوبی را می توان به سه دسته تقسیم کرد:

- ۱- شبکه های چوبی که در قسمت پایین بعضی از درها دیده می شوند و به عنوان نرده کاربرد دارند.
 - ۲- پنجره های ثابتی که در بالای در و گاهی در دو طرف آن برای گرفتن روشنایی و هوای آزاد به مورد استفاده قرار می گیرد.
 - ۳- ارسی (پنجره های بالا رونده)
- بیشتر ارسی ها در قدیم مشکی بودند و معمولاً از سه قسمت تشکیل می شدند که قسمت وسط آن به صورت متحرک است و به سمت بالا کشیده می شود و توسط قلاب اتصالشان محکم می شود. ارتفاع بیشتر پنجره ها معمولاً از زمین حدود ۲ تا ۲/۵ متر است.

جدول ۷: بررسی پنجره‌های چوبی به کار رفته در شهر تاریخی ماسوله

شکل ۱۱: آرسی	شکل ۱۰: پنجره ثابت	شکل ۹: پنجره با مشبک پایین در (نرده)

جدول ۸: تحلیل الگوهای گره چینی موجود در محله کشه سر علیا ماسوله

نمودار ۳: نسبت الگوهای موجود در بریه (پنجره)	نمودار ۲: نسبت الگوهای موجود در بریه (پنجره)	نمودار ۱: نسبت الگوهای موجود در محله کشه سر علیا (ماسوله)
نسبت الگوهای موجود در بریه (پنجره) ■ نسبت الگوهای موجود در سر بریه (بالای پنجره) ■		
نمودار ۵: تعداد الگوهای بکار رفته (گره چینی) در محله کشه سر علیا (ماسوله)	نمودار ۴: نسبت الگوهای موجود در سر بریه	

۶. بررسی عوامل شکل دهنده و تأثیرگذار بر تزئینات به کار رفته در گره چینی شهر تاریخی ماسوله

به دلیل ناپسند دانستن تقلید از نقش‌ها و صور انسانی و حیوانی در نقاشی و سایر هنرهای تصویری و تجسمی؛ به تدریج موجب شد که تقلید از طبیعت در فرهنگ بسیاری از هنرهای مورد توجه قرار نگیرد و جایگاه والایی نیابد. به همین جهت هنرمندان به ترکیب‌های هندسی و انتزاعی توجه بسیار کردند. یکی از ویژگی‌های ترکیب‌انتزاعی و به خصوص ترکیب‌های هندسی، امکان خلق آثار بی‌شمار و گوناگون است (Shafiepour, 2006, p. 173).

۱-۶- نقش خورشید یا شمسه

تجسم بصری و نمادین «شمسه» (خورشید) جایگاه مهمی را در هنر ایران به خود اختصاص داده و در دوران متمدنی مورد توجه هنرمندان قرار گرفته است. این نقش دارای مفاهیم نمادین فراوانی است. قبل از اسلام، قرص خورشید نماد روزنه‌ای بوده است که نور الوهیت از طریق آن بر زمین جاری می‌شده است. در دوره اسلامی نیز این نقش دارای معانی و مفاهیم نمادین فراوان می‌باشد. در هنر اسلامی نقش شمسه در اکثر هنرهای تزئینی چه در آثار مذهبی، مثل تذهیب صفحه‌آغازین قرآن، تزئین داخل و بیرون گنبدها، مساجد، گره چینی‌ها و غیره، به وفور مورد استفاده قرار گرفته است (Khazaei, 2008, p. 58). نقش شمسه به وفور در طرح پنجره‌های خانه‌های سنتی ماسوله به کار رفته است. طرح رایج شمسه‌ها به صورت مدور یا چهار گوش و شکسته می‌باشد.

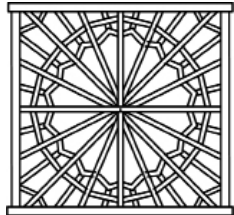
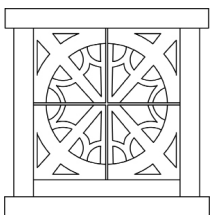

۲-۶- نقش گل هشت پر (طرح اسلیمی)

گل هشتپر یا دوازده پر ساده و یک رنگ از دوران تمدن سکایی و ماد و هزاره دوم پ.م در ایران وجود داشته است. اگر گل دوازده پر هزاره دوم پ.م را نشانه پذیرش سال خورشیدی و دوازده ماه سال بدانیم، گل هشت پر دو رنگ می‌تواند نماینده چهار فصل و تمایز آن‌ها از یکدیگر باشد. طرح‌های اسلیمی مختص به اسلام و از دو عنصر ترکیب یافته است: طرح‌های در هم بافته و طرح‌های نباتی. طرح‌های در هم بافته اساساً نمودار تفکر هندسی اند، ولی طرح‌های نباتی نشانه ترسیم وزن بوده اند (Imeni, 2010, p. 89).

۳-۶- نقش دایره (درخت)

یکی از مهمترین اشکالی که با جاودانگی و مفهوم بی‌نهایت پیوند دارد، نماد دایره است. در حقیقت انسان، مفاهیم جاودانه را در این شکل مجسم کرده است. از مهمترین ویژگی‌های این نماد (همچون دیگر نمادها)، شناور بودن آن است. چنان‌که گاهی تجلی قداست می‌گردد، گاهی آفرینش کیهانی را تکرار می‌کند و گاهی نیز با اشیائی دیگر گره می‌خورد و مفهومی یکسانی را نشان می‌دهد (Bozorg Bigdeli et al, 2007, p. 79). فرم دایره در بناهای اسلامی نمادی از آسمان می‌باشد، که این شکل در گنبد به اوج خود رسیده است. همچنین دایره در گره چینی‌های پنجره‌های سنتی ماسوله بیانگر دو درخت در داخل یک دایره می‌باشد. شاید معانی این درختان نمادی از زندگی، سرسبزی و احترام به طبیعت می‌باشد (نقش دایره در حاشیه‌های پنجره‌ها استفاده شده است).

جدول ۹: بررسی عوامل تأثیرگذار بر تزئینات به کار رفته در گره چینی شهر تاریخی ماسوله

شکل ۱۲: نقش شمسه	شکل ۱۳: گل هشت پر	شکل ۱۴: نقش دایره	شکل ۱۵: نقش چلیپا
نماد	نماد	نماد	نماد

۴-۶- نقش چلیپا یا صلیب

نقش چلیپا بر روی آثار دوره های مختلف تاریخی در سرتا سر دنیا دیده می شود. عده ای خاستگاه این نشان را در بین آریایی ها جست و جو کردند، اما شواهدی وجود دارد که نشان می دهد قبل از آنان در بین مردم باستان به کار می رفته است. پرستش خورشید، ستارگان، مهر پرستی (اعتقاد به ایزدمهر، میترا، به عنوان ایزد روشنایی) و عدد مقدس چهار و غیره از جمله عواملی هستند که در شکل گیری چلیپا مؤثر بوده اند (Moshir, 2009, p. 22).

۷. نتیجه گیری

هندسه در دنیای سنت جایگاهی ویژه و ممتاز داشته است و در بسیاری از علوم مختلفی نظیر علوم و معارف دینی و در آثار معماری کاربرد داشته است. هندسه یکی از شاخصه های معماری ایرانی و هنر اسلامی است. اما متأسفانه در معماری معاصر ایرانی هندسه و هنرهایی مانند: گره چینی دیگر جایگاه گذشته را ندارد و همچنین محدود بناهای به جا مانده نیز در حال نابودی می باشند. شهر تاریخی ماسوله نیز یکی از محدود فضاهای زیستی می باشد که در آن تزئینات گره چینی همچنان حفظ شده است. بیشترین الگوی استفاده شده در شهر تاریخی ماسوله عبارتند از: شمسه هشت و گره هشت و چهار. یافته های تحقیق در زمینه عوامل تأثیرگذار بر شکل گیری طرح گره چینی نشان دهنده آن است که عقاید دینی مذهبی فرهنگی (اسلامی) در مفاهیم شکل گیری گره ها مؤثر بوده که بیشترین عامل تأثیرگذار را می توان عامل مذهبی دانست. که پس از حذف پیکره های انسانی از بناها موجب به وجود آمدن هنرهای انتزاعی و هنرهای هندسی که به روش های مختلفی در تزئینات بناها مورد استفاده قرار گرفته است. در هنر گره چینی از نمادهایی مانند: نقش شمسه (خورشید)، نقش دایره، چلیپا و نقش گل هشتپر که هر کدام از معانی خاصی برخوردار هستند را می توان در غالب گره چینی در تزئینات خانه های سنتی ماسوله به وفور مشاهده نمود. همچنین به دلیل وجود منابع عظیم درختان و وجود صنعتگران زبده در عرصه کار با چوب و سازگاری بناهای چوبی در استان گیلان، شاهد ساخت خانه های چوبی و تزئینات چوبی فراوانی در استان و شهر تاریخی ماسوله می باشیم. خانه های سنتی ماسوله نیز به دلیل وجود استادکاران و نجاران متعدد محلی، از تزئینات چوبی فراوانی بهرمنند شده اند. محله کشه سر علیا خود به تنهایی دارای ۱۳ نوع الگوی گره چینی متفاوت می باشد. بیشترین الگو استفاده شده در تزئینات گره چینی: هشت و چهار و شمسه هشت می باشد. در ضمن با بررسی تزئینات پنجره ها و در قسمت سر بریه (پنجره بالایی) و بریه (پنجره بزرگ) شاهد بیشتر بودن الگوهای سر بریه نسبت به بریه می باشیم، سر بریه دارای ۱۰ الگو گره چینی می باشد، که بیشترین گره مورد استفاده نیز هشت و چهار می باشد.

References

- Amraei, M. (2012). *Sash Window, Light Overlooking Window*, Tehran: SAMT Publication Organization.
- Bozorg Bigdeli, S., Saeed, A., Gandomani, H., & Mohammadi Kalesar, A. (2007). Immortality Symbols (Analysis of Circle Symbol in Religious and Myth Texts). *Myth Researchers* (Gohar Goya). 1, 79-89.
- Cultural Heritage of Masouleh. (2007). *Masuleh*, Rasht, Ilya Publication.
- Eslah Arbani, E. (2005). *Gilan Book*, Vol. 1. Tehran. The Young Researchers Group.
- Hasanpour Loumer, S. (2014). *Architectural Design of Tourist Residential Complex Based on Environmental Design and Green Architecture Criteria in the Historical City of Masouleh*. Hasan Sattari Sarbangholi Advice and Counsel Sahar Tofan MS Thesis. Islamic Azad University, Khalkhal Branch, Architecture, Khalkhal, Iran.
- Hyacinth Louis, R. (2012). *Les Provinces Caspiennes de la Perse: Le Gilan* (4th ed., Vol. 1). Rasht, Iran: Taati Press.
- Imeni, A. (2010). *Symbolic Presentation in Islamic Architecture Decorations*. Tehran. Informing and Librarian, Mah Honar Publication.
- Khazaei, M. (2008). *Shamse. The Role of Mohammad (pbuh) in Islamic Art of Iran*. Tehran. Tehran Publications
- Kiyaneh, g., & Khazaei, M. (2006). The Concepts and Numerical in Girih Tiles Art of Safavid. *Informing and Librarian*. 91, 26-39.
- Moshir, H. (2009). Cross Global Work. *Irna Journal*. 28, 22-23.
- Mohamadianmansoor, S., & Faramarzi, S. (2012). A Comparison between Quasiperiodic Order of Shah Gereh and the Quasicrystal Structure of Silicon: *HONAR-HA-YE-ZIBA HONAR-HA-YE TAJASSOMI*, 4(50), 85-95.
- Makinejad, M. (2009). Iran Art History in Islamic Era. Architecture Decorations. SAMT Publications.
- Nematgorgani, O. (2002). *The History of Light in Architecture and Lighting in Islamic Art of Iran*. Art Culture. 35, 316-323.
- Pandi, K. (2009). *Masouleh of Negin of Iran*. Rasht, Taati Press.
- Sattari Sarbangholi, H., & Hasanpour Loumer, S. (2015). The Ornamentations of Girih Tiling in Buildings of the Khanebar Neighborhood in Masouleh: *HONAR-HA-YE-ZIBA HONAR-HA-YE TAJASSOMI*, 19(4), 55-66.
- Shafiepour, A. (2006). Sash Window in Traditional Architecture of Iran. *Culture and Art* (Art). 68, 164-183.
- Tehrani, M. (2007). Introduction of Girih Tiles Skylight in Traditional Architecture of Iran. *Journal of Growth of Art Training*. 11, 50-55.
- Vafi, M. (2002). Window in Residential Architecture in Safavid Era. Isfahan. Culture and Art. 52, 119-143.
- Zomarshidi, H. (1986). *Girih Tiles in Islamic Architecture and Handicraft*. Tehran: Academic Publication Center.